

ELS ESTEREOTIPS DE GÈNERE I LA PERCEPCIÓ DEL PROFESSORAT ENTORN DE NOIS I NOIES

EXEMPLE D'ANÀLISI A TRAVÉS DE LA SESSIÓ D'AVALUACIÓ

Arantxa Avalos Rodríguez

OBJECTIUS, DISSENY I METODOLOGIA DE LA INVESTIGACIÓ

El marc teòric del que parteix la investigació que avui us exposo és el de les teories de la reproducció de les desigualtats socials.

La institució escolar occidental, té una posició particular en aquest sentit, donat que el principi que la legitima és el d'oferir igualtat d'oportunitats. Tanmateix, la seva funció és certificar, mitjançant els títols acadèmics, les desigualtats existents entre les persones que han passat pel seu filtre, certificació que servirà per a orientar a la gent cap als diferents nivells ocupacionals del mercat de treball. D'aquesta manera quan els nens i nenes ingressen a l'escola són potencialment iguals en les seves capacitats, són una taula rasa sobre la qual el sistema educatiu pot començar a imprimir els elements de la cultura que han estat considerats com a dignes de formar part d'una acurada selecció. És en aquesta selecció cultural on comença la trampa de la igualtat d'oportunitats. El currículum escolar afavoreix a les classes mitjanes i altes urbanes, marginant la cultura de les classes baixes i la de les societats rurals. El resultat d'aquesta selecció escolar és que l'alumnat per a qui la cultura no suposa una perllongació de les seves vivències extraescolars, acaba per presentar, en una proporció molt elevada, fracàs escolar.

Però la selecció cultural que efectua l'escola no afecta només les classes socials, també afecta els gèneres. El sexisme del currículum escolar contribueix a reproduir la desigualtat dels gèneres però, en aquest cas, la marginació de les alumnes no es tradueix en fracàs escolar. De fet, a igual classe social, les noies

tenen per terme mitjà millors qualificacions que els nois, almenys en el nivell primari i en els primers cursos de secundària. Paradoxalment, elles troben més dificultats en transformar els seus èxits escolars en èxits professionals. El fet que a igualtat de nivell educatiu les dones el rendibilitzin menys que els homes ha portat sovint a argumentar que és el caràcter sexista de l'àmbit social extraescolar el motiu de la diferència, i que, de fet, l'escola tracta a nois i noies en termes d'igualtat. En l'actualitat, però, disposem de suficients proves com per afirmar que l'escola segueix marginant les noies, però ho fa amb uns mecanismes poc visibles, molt subtils, i que més que incidir sobre l'èxit o fracàs escolar de les noies, actua sobre la seva autoestima, contribuint a devaluar la imatge que aquestes es fan sobre si mateixes i, conseqüentment, a rebaixar les seves aspiracions professionals.

Els mecanismes de reproducció sexista es presenten en tots els nivells de l'àmbit educatiu: en el material pedagògic, en la interacció entre el propi alumnat, en la interacció entre docents i pupils, i entre la que els propis docents estableixen entre ells. És aquest últim nivell d'interacció el que he sotmès a anàlisi en la meua investigació.

A través de l'anàlisi de la conversa dels docents en el marc de la sessió d'avaluació¹ es poden estudiar les actituds sexistes del professorat "en viu", allunyant-nos així d'altres recursos d'estudi més indirectes, i molt més utilitzats, com són les enquestes o les entrevistes.

L'objectiu de la investigació era, doncs, detectar si existien diferències en la percepció i valoració que els docents tenien sobre els seus pupils en funció del seu sexe. Però per causa de l'absència d'estudis similars, el major esforç s'ha concretat en l'elaboració d'un mecanisme d'anàlisi adequat al problema plantejat, de manera que la principal aportació d'aquest treball és d'ordre metodològic.

Com que les actituds sexistes no es manifesten de manera transparent en el discurs dels docents, vaig considerar que l'única manera de determinar si el sexisme era present consistia en comparar el que els docents deien sobre les noies amb el que deien sobre els nois. Per fer-ho vaig enregistrar magnetofònicament una sessió d'avaluació d'un grup de primer de BUP, i sobre aquest material vaig aplicar les tècniques d'anàlisi de contingut. En síntesi, podem dir que aquestes tècniques tracten de trobar quins són els nuclis de sentit del discurs a través de la creació de variables quantitatives i variables temàtiques que permetien detectar si hi havia diferències entre els discursos sobre les noies i

1. La sessió d'avaluació és la reunió del conjunt de professors i professores que imparteixen ensenyaments a un grup d'estudiants. Té lloc al final de cada trimestre del curs escolar, un o dos dies abans del lliurament dels butlletins de notes a l'alumnat. L'objectiu de la reunió és valorar el rendiment escolar de cada un dels estudiants de la classe. Per les seves característiques, es tracta d'un àmbit d'atenció extremadament ric per a l'observació de les actituds dels docents, donat que aquests passen la major part del temps parlant sobre nois i noies concrets.

sobre els nois, determinar de quina naturalesa eren i si suposaven algun tipus de discriminació per a les alumnes.

A continuació hi ha un exemple de fitxa on es presenten les variables temàtiques de la conversa del professorat que fan referència a l'objecte del discurs. Vaig confeccionar una fitxa com aquesta per a cada alumne i alumna del grup analitzat per, després, poder passar a l'anàlisi comparativa entre allò que es deia sobre els nois i allò que es deia sobre les noies.

Exemple de fitxa codificada: ²

ALUMNA: ANNA ANGELS

VARIABLE / PROFESSOR-	DA1	HA2	DA3	HA4	HA5	HA6	HA7	HA8	DA9	HA0	TOTAL
A											

VARIABLES D'ATENCIÓ

NOMBRE TOTAL DE PARAULES											1067
INTERVENCIIONS SIGNIFICATIVES	6	6	1	5	10	7	3	13			51
NOMBRE DE DOCENTS QUE INTERVENEN	*	*	*	*	*	*	*	*	*		8
PREGUNTES CONCRETES					2						2
NOMBRE DE DOCENTS QUE RESPONEN		1				1					2

VARIABLES SUBJECTIVES DEL RENDIMENT ESCOLAR

CONEIXEMENTS					+						1
FALTES D'ASSISTÈNCIA						*	*		*		4
ESFORÇ											
HÀBITS			+						+		2
FER TRAMPES									*		1
CAPACITAT									+		1
EVOLUCIÓ											

2. Per tal de mantenir l'anonimat dels docents i l'alumnat, per als primers s'ha utilitzat un codi (DA1, HA2, etc.), on les lletres D o H signifiquen dona/home, i A1 és assignatura 1, A2 assignatura 2, etc. Els noms dels alumnes i les alumnes han estat substituïts per altres d'imaginariis.

Els signes de codificació temàtica utilitzats en les fitxes són:

* presència, sense orientació

+ presència amb orientació positiva

- presència amb orientació negativa

? darrera dels anteriors signes vol dir que la intervenció és una pregunta concreta sobre aquell tema.

REFERÈNCIA A LES NOTES		*	*	*		*			4
EXPECTATIVES SER REPETIDOR/A				*		*	*		3
COMPORTAMENT				-			+		2+-
MOTIVACIÓ	-			*			-		3-
INTERÈS SELECTIU				*					1
VALORACIÓ	+						+		2+

VARIABLES D'ACTUACIÓ

ENTREVISTA A L'ALUMNE/A									
ENTREVISTA PARES				*					1
EVITAR INFLUÈNCIES RECOMANACIÓ ALS COL·LEGUES	*			*?					2

VARIABLES NO PEDAGÒGIQUES

EDAT						*		*	2
PERSONALITAT FÍSIC/INDUMENTÀRIA	*	*			*			*	4
MIMETISME DE CONDUCTES	-	-				*			2
INCLUSIÓ EN GRUPS				*	*	*			3
ENTORN SOCIAL/FAMILIAR	*		*	*	*	*	*	*	7
SIMPATIA/ANTIPATIA BROMES	*					*	*	*	4

VARIABLES OBJECTIVES DEL RENDIMENT ESCOLAR

EDAT	I	M	N	S	N	S	E	I	I	I	5.3
REPETIDORA? si											

RESULTATS DE LA INVESTIGACIÓ

A partir de les variables quantitatives s'ha pogut concretar el *grau d'atenció* que nois i noies reben per part del professorat. Les variables quantitatives són:

- nombre de paraules dedicades a cada estudiant
- nombre d'intervencions significatives (codificades com a ítems temàtics) sobre cada estudiant
- nombre de docents que fan alguna intervenció significativa sobre l'estudiant
- nombre de preguntes sobre l'estudiant que els docents fan als seus col·legues
- nombre de respostes a aquestes preguntes.

Per a totes i cadascuna d'aquestes variables el resultat de l'anàlisi comparativa mostra que, per terme mitjà els nois rebien més atenció que les noies. Aquesta atenció selectiva pot ser quantificada a través d'un *índex de sexisme que oscil·la entre 56 i 60*. Això vol dir que per cada 100 paraules dedicades a nois, les noies només en rebien 59; per cada 100 ítems temàtics sobre nois, sobre noies se n'han esmentat 56; per cada 100 preguntes sobre nois, sobre noies se n'han fet 59 i per cada 100 respostes a preguntes sobre nois, sobre noies se n'han fet 60. És a dir, que les alumnes reben un 40 % i un 44 % menys d'atenció que els alumnes.

A més a més, el menor nivell d'atenció a les noies es mantenia per a tots els professors i professores que formaven la junta d'avaluació. Comptabilitzant el nombre d'ítems temàtics que cada un dels docents feia sobre nois i sobre noies, trobem un índex de sexisme que oscil·la entre 27 i 77.

El volum de la mostra, una sola sessió d'avaluació, no és representatiu i, per tant, les conclusions que se'n deriven només afecten el cas estudiat. No sabem fins a quin punt la menor atenció a les noies és un fet generalitzable, però la regularitat de les dades, i el fet que cap dels docents s'escapés d'aquesta tendència ens fa pensar que no estem davant d'una actitud individual que es pugui atribuir a factors personals, sinó d'una orientació general que només es pot explicar des d'un punt de vista sociològic.

Ara bé, es podria argumentar que aquestes dades no són suficients per elles mateixes per afirmar que els docents tenen actituds sexistes. Era necessari descartar que alguna altra variable estigués distorsionant els resultats. Per això vaig tenir en compte la hipòtesi que els resultats acadèmics o la conflictivitat de certs estudiants expliqués el grau diferencial d'atenció que se'ls atorgava, i comprovar si aquestes variables tenien alguna relació amb el seu sexe. A més a més, s'havien de tenir en compte altres factors, com el ritme de la sessió d'avaluació. Donat que aquestes reunions tenen un límit de temps prefixat (una hora), conforme va passant el temps el professorat tendeix a anar més de pressa. Per tant, els nois i noies situats al principi de la llista alfabètica del grup, normalment reben més atenció que els situats cap al final.

Pel que fa a la llista alfabètica del grup observat, nois i noies es distribuïen equitativament. Comparant l'atenció rebuda dels que estaven al principi de la llista amb la dels que estaven al final, vaig observar que, efectivament, els primers rebien més atenció. Però en comparar nois i noies comprovàvem que els nois que eren al final de la llista rebien el mateix nivell d'atenció que les noies que eren al començament. És a dir, determinava més el nivell d'atenció el sexe de l'alumne o alumna que la seva posició relativa en la llista de la classe.

Ocupem-nos ara del tema de la conflictivitat. Donat que no disposàvem de dades objectives sobre el comportament de l'alumnat, vaig prendre com a un indicador els seus resultats acadèmics. En termes generals s'observava que els estudiants que més suspenien rebien més atenció (per terme mitjà 361 paraules davant de

189), però la cosa canviava molt en funció del seu sexe: en realitat *els nois que suspenien poc rebien més atenció que les noies que suspenien molt*, (mesurant la diferència pels ítems temàtics sorgits en la conversa en relació a uns i altres, tenim 21, 4 de mitjana per a ells davant de 16 per a elles).

Sembla doncs que la preocupació del professorat davant del fracàs escolar és una de les raons que explica el grau d'atenció. Dintre de cada grup de gènere els que suspenen més reben més atenció, però el que de veritat determina la diferència és el sexe de l'estudiant. Tanmateix, si preguntem als docents quins estudiants preocupen més, responen que són "els dolents". Com s'ha explicat, doncs, que en la percepció del professorat desaparegui la qüestió del gènere? Considero que es poden donar, a nivell d'hipòtesi, diferents explicacions que no són excloents:

- 1) La diferència de gènere no és una raó legitimada socialment i, per tant, encara que tingui un pes considerable, actua de manera invisible.
- 2) Quan els docents parlen dels "estudiants dolents" no es refereixen tant als que suspenen molt com als que generen problemes d'ordre a les aules. I sembla que són, sobretot, alguns nois els que tenen el protagonisme en aquest sentit.
- 3) Els docents fan les generalitzacions a partir dels estudiants masculins.
- 4) El professorat tendeix a preocupar-se més dels resultats acadèmics dels nois, tant si són bons com si són dolents, perquè, en el fons, consideren que per a ells tenen unes conseqüències vitals més importants.

En definitiva, ja sigui causat per la dinàmica que imposa el comportament genèric de l'alumnat, o per les actituds sexistes del professorat, o per ambdues coses alhora, el que sembla clar és que *les noies tendeixen a rebre menys atenció que els nois, concretament, entre un 40 % i un 44 % menys*.

Però les diferències no eren només de tipus quantitatiu. A partir de l'anàlisi de les variables temàtiques podem observar quines diferències qualitatives es donen entre els discursos sobre els nois i sobre les noies. Aquestes variables queden recollides en l'exemple de fitxa codificada. Per tal de fer la comparació vaig calcular la freqüència amb què apareix cada ítem temàtic per a nois i per a noies. Seguint la tònica general de menor atenció per a les noies, la major part dels temes sorgien més freqüentment en relació amb ells que em relació amb elles. Tot i així, determinats judicis eren més esmentats per a les alumnes, i això els feia especialment significatius. La major part d'aquestes valoracions, mostren que hi ha una tendència notable a remarcar les seves característiques negatives. Per exemple, a les noies se les suposava cinc vegades més que als nois com a poc capacitades, fet sorprenent si tenim en compte que per terme mitjà els seus resultats acadèmics eren millors. Sempre que una alumna repetia curs es recordava aquesta circumstància i, en canvi, aquest fet s'oblidava per la major part dels nois, concretament per al 67 % d'ells; també destacava el tema de la falta de motivació i d'hàbits escolars de les noies, així com la variable "fer trampes" (copiar), o el fet de ser massa grans pel curs que feien. Els pocs comentaris sobre l'aspecte físic de l'alumnat fan referència exclusivament a noies.

Ara bé, com que els docents no poden deixar de valorar que les alumnes tenen millors notes i es comporten millor, fan més valoracions positives generals i tenen millors expectatives respecte a elles. Però aquests judicis positius no deixen de ser un substitut de la manca de reconeixement d'intel·ligència i de la poca valoració que té el seu major ajustament a les normes escolars. Les valoracions positives són del tipus: "molt, molt bé", "em funciona", "és la millor", "és com ha de ser", però són valoracions en tant que bones alumnes, i no s'ha de confondre amb una major valoració de les noies per si mateixes. Són els nois els més valorats, i això queda demostrat de manera simbòlica per l'atenció que els docents els dispensen, independentment del fet que siguin o no bons alumnes.

Respecte dels temes que més destaquen en el discurs sobre els nois, cal parlar sobretot dels relacionats amb el comportament. Aquest és el tema que més sorgeix en l'avaluació dels nois, mentre que per a les noies és absolutament marginal. Però no només es parla molt més del comportament negatiu, sinó també del positiu. Com que dels nois s'espera que siguin moguts i incorformistes, quan un alumne no compleix les expectatives, es converteix en una qüestió digne de menció. En canvi, en les noies es considera una actitud normal i per això només suscita comentaris si és de signe negatiu. Una altra diferència remarcable és la referida a les variables sobre *capacitat* i *esforç*. Ja hem dit abans que els nois d'aquest grup tenen pitjors resultats acadèmics. Mentre que quan una noia suspèn molt es tendeix a considerar que és causat per una manca d'intel·ligència, quan un noi presenta uns resultats dolents, es més probable que s'atribueixi a una falta de treball. En consonància amb aquesta perspectiva, els nois se'ls considerava tres vegades més intel·ligents que les noies, i s'insistia molt més en el tema del esforç dels alumnes masculins, tant si era de signe positiu com negatiu. Si un alumne treballava i tenia bons hàbits escolars el fet es remarcava, ja que és una actitud no esperada en ells. En canvi, aquesta actitud no és un dels temes que destaqués en el discurs sobre les noies, ja que és una característica que forma part de les expectatives sobre elles. A més a més, es prenen moltes més decisions referents a nois, com per exemple, parlar amb els pares o amb l'alumne individualment, i canviar la seva distribució a l'aula. D'això es deriva que els pares i mares dels nois disposarien de més informació sobre el seu rendiment i establirien més contactes personals amb el tutor/ra i d'altres professors i professores. Per últim, cal assenyalar que els professors manifestaven tenir més informació sobre les preferències acadèmiques dels xicots, coneixien més quina era la seva evolució, i parlaven més freqüentment sobre aspectes individuals tals com la personalitat o el seu entorn sociofamiliar. Aquest reconeixement de la individualitat dels nois, que els fa únics i valora les seves necessitats personals, contrasta amb la facilitat amb què les noies eren comparades a incloses en grups, fet que, d'alguna manera, tendeix a negar-los la seva individualitat.

CONCLUSIONS

El fet que davant de conductes equivalents, el professorat en faci interpretacions diferents segons l'actor sigui noi o noia, ha de ser qualificat com d'actitud sexista. Tanmateix aquesta actitud és, en bona part, inconscient. Cal que ens preguntem, doncs, quins són els mecanismes que actuen sobre la percepció dels docents, distorsionant-la.

En la meua opinió, un dels conceptes que pot contribuir a aclarir el problema és el d'estereotip. Els estereotips poden ser definits com una instància particular d'un procés cognitiu més general pel qual la interpretació de les actuacions que realitzen les persones es veu afectada per estructures cognitives preexistents. Això vol dir que una part important del repertori de coneixements que els humans poseïm no prové de l'experiència, sinó que ha estat transmès socialment.

Margaret Mead ja va assenyalar que totes les societats tenen expectatives de conducta diferenciada per als homes i per a les dones i diversos estudis han identificat dos grups de trets referents a la personalitat, que tendeixen a ser associats amb homes i dones en les societats occidentals: de les dones, d'espera expressivitat i emotivitat, mentre que la racionalitat i la capacitat s'atribueixen al sexe masculí. Per altra banda, els estereotips de gènere tenen una estructura bipolar que fa que allò que es considera com a propi dels homes no ho sigui de les dones i viceversa. Com que la capacitat i la racionalitat són precisament dos dels factors més importants que avaluen les institucions escolars, i aquestes són aptituds que formen part de l'estereotip masculí interioritzat a nivell emocional, la percepció del professorat es veu mediatitzada per aquest prejudici o coneixement previ abans que la informació potencialment contradictòria sobre els individus que són objecte d'avaluació el posi en qüestió.

És a dir, la imatge estereotipada dels gèneres actua negativament en els judicis que els docents emeten sobre les alumnes, fins i tot quan els seus resultats acadèmics són millors que els dels nois. És per això que rarament se les qualifica d'intel·ligents i el seu nivell acadèmic, quan és bo, s'atribueix al seu esforç, a la seva constància.

De vegades s'ha argumentat que la major atenció que atorguen els docents als nois es deu més a la pròpia conducta diferenciada d'aquests que a una actitud preferent cap a ells mateixos. És a dir, que la pròpia conducta sexista de nois i noies, més indisciplinats aquells, i més submises aquestes, fa que el professorat es preocupi més dels nois perquè són més conflictius. Ara bé, d'aquesta hipòtesi es derivaria que les noies que adoptessin un comportament "masculí" podrien escapar de la marginació, mentre que els xicots que fossin respectuosos amb l'ordre i l'autoritat, és a dir que manifestessin una actitud "femenina", en aquest sentit, serien tractats com a noies i rebrien, per tant, menor atenció.

Però de l'anàlisi de la sessió d'avaluació que he realitzat no es pot dir que això s'acompleixi. Si bé la persona que va rebre més atenció de tot el grup era una

noia etiquetada com a conflictiva, en analitzar els comentaris que sobre ella realitzava la junta d'avaluació vaig observar que se la sotmetia a un etiquetatge negatiu superior a qualsevol dels seus companys. La seva conducta s'interpretava com a dèficit afectiu i desig d'atreure l'atenció, mentre que això no passava amb molts altres nois, que segons es derivava dels discurs eren en realitat molt més conflictius que ella. Com que l'agressivitat és una de les característiques de l'estereotip masculí, la indisciplina o l'inconformisme no s'interpretava com una característica "patològica" en els nois, però sí en aquella alumna. En canvi, els xicots que segons el professorat és comportaven bé a classe no eren marginats per aquest motiu, i la seva condició masculina els assegurava un nivell d'atenció important per part dels docents.

En resum, els resultats que es deriven de l'anàlisi del discurs dels docents durant la sessió d'avaluació estudiada, ens permeten concloure que les noies reben per terme mitjà menys atenció que els nois, i que els seus èxits escolars i el seu major ajustament al model d'alumne ideal no es valora, per causa que la percepció dels docents està molt condicionada pels estereotips de gènere, segons els quals la racionalitat, la capacitat i l'inconformisme són atributs masculins.

No estem en condicions de valorar fins a quin punt els estereotips de gènere estan evolucionant, i fins a quin punt aquestes actituds tendeixen a desaparèixer o mantenir-se a les escoles. Tampoc sabem si el sexisme detectat en aquest estudi és un fet generalitzat, tot i que la regularitat dels resultats observats indueixen a pensar que estem davant d'actituds que no són individuals sinó socials.

Cal que ens preguntem també quines són les conseqüències d'aquesta diferència de tracte a nois i noies a les escoles. Una visió jerarquitzada de l'alumnat en funció del gènere, tot i que sigui molt subtil. I malgrat que sembla no afectar a les qualificacions escolars, per força ha de ser percebuda pels estudiants. La imatge que sobre si mateixos tenen els alumnes i les alumnes es veu mediatitzada per les expectatives que sobre ells i elles generen els seus educadors i educadores, i en aquesta comparació, les noies surten perdent. Si el professorat els atorga menys atenció i valora menys les seves capacitats i èxits escolars, si el dret de ser millors alumnes no es veu recompensat amb una valoració positiva, elles tendiran a interioritzar una imatge devaluada de si mateixes i, conseqüentment, a rebaixar les seves aspiracions. I encara que en aquest procés, l'escola no és l'única responsable, pel fet de ser un dels medis més sensibles al principi d'igualtat d'oportunitats, no pot continuar fent trampes. Els responsables de l'educació, pares, mares i ensenyants han de superar les expectatives estereotipades respecte a nens i nenes. I això és una responsabilitat de tot aquell que tingui un infant a prop, i cregui que nen i nenes tenen dret a rebre una educació igual.